

УДК 159.937:316.61

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2025-112-14>

«БРЕХНЯ» ТА «ІСТИНА» ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ КАТЕГОРІЇ У СВІТОСПРИЙНЯТТІ ОСОБИСТОСТІ

Фоміна Ірина Сергіївна,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту
імені проф. Є. Петухова

Херсонський державний університет

ifomina@ksu.ks.ua

ORCID: 0000-0002-3279-5245

Мета. Стаття присвячена розгляду основних понять брехня та істина, як соціально-психологічних категорій у світосприйнятті особистості. Подано детальний аналіз уявлення про відповідні категорії з часів Античності до сьогодення. Реалізація мети передбачає дослідження понять брехня та істина в уявленні, сприйнятті, розумінні здобувачів різних рівнів вищої освіти денної та заочної форм навчання Херсонського державного університету. Одним із головних завдань виступає аналіз категорії брехні як соціального явища, захисного механізму, інструменту налагодження соціально-етичних взаємин у суспільстві. Аналіз поняття істини як форми пошуку відповідей в інформаційному потоці та постійній зміні соціально-політичних, культурних, глобальних та воєнних реформ.

Методи. Для досягнення мети були використані наступні методи, а саме аналіз, синтез, систематизацію даних, узагальнення. Метод контент-аналізу дозволив ширше дослідити концепції та теорії брехні в різні історичні епохи. Метод співставлення результатів (порівняння) як емпіричний інструмент пізнання використовувався для аналізу теоретичних та емпіричних даних респондентів.

Результати. На основі результатів дослідження виявлено і поглиблено уявлення та аналіз понять брехня та істина як соціально-психологічних категорій. У ході дослідження проаналізовано основні інтереси та потреби здобувачів у пошуку істини та поглибленні поняття брехні. Визначено основні тенденції вибору здобувачами теми для поглибленого вивчення (своїї творчої роботи). Частіше темою для творчої роботи здобувачі обирали постаті відомих брехунів, типології брехунів, основних ознак брехні та невербальних проявів брехні. Тема істина залишається більш складною, філософською та невизначеною парадигмою у сприйнятті особистості.

Висновки. Брехня та істина визначені як соціально-психологічні категорії. Зазначено, що сучасні уявлення про брехню, правду і істину змінюють наш спосіб мислення, бачення світу, аналіз життєвих цінностей. Істина тепер не одне вічне, незмінне і ідеальне явище. Пошук істини і аналіз брехні дають можливість розрізняти численні версії реальності, створені людьми і не тільки. Перспективою подальших досліджень визначено саме соціокогнітивний, віковий та гендерний аспект у вивченні понять правда, брехня та істина.

Ключові слова: *постправа, незмінна реальність, кореспондентська теорія істини, когнітивні упередження, дезінформація, маніпуляція.*

“LIE” AND “TRUTH” AS SOCIO-PSYCHOLOGICAL CATEGORIES IN THE INDIVIDUAL’S WORLDVIEW

Fomina Iryna Sergievna,
Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Pedagogy, Psychology
and Educational Management named after prof. E. Petukhova

Kherson State University

ifomina@ksu.ks.ua

ORCID: 0000-0002-3279-5245

Purpose. The article is dedicated to the consideration of the main understanding of lie and truth, as social and psychological categories of social characteristics and worldview of the individual. A detailed analysis of statements about similar categories from Antiquity to the present day has been submitted. The article involves researching the concepts of lies and truth in the perception and understanding of full-time and part-time students of the Kherson State University.

One of the main tasks is to analyze the category of lies as a social phenomenon, a defense mechanism, and a tool for establishing social and ethical relationships within society. It also involves analyzing the concept

of truth as a form of seeking answers in the flow of information and within the constant changes of socio-political, cultural, global, and military reforms.

Methods. To achieve the goal, the following methods were used: analysis, synthesis, data systematization, and generalization. The content analysis method made it possible to explore more broadly the concepts and theories of lies across different historical periods. The method of comparing results (comparison), as an empirical tool of cognition, was used to analyze the theoretical and empirical data of the respondents.

Results. Based on the results of the study, the understanding and analysis of the concepts of lie and truth as socio-psychological categories were identified and deepened. The research analyzed the main interests and needs of participants in their search for truth and in exploring the concept of lies. The main trends in the participants' choice of topics for in-depth study (their creative work) were determined. More often, participants chose topics related to famous liars, typologies of liars, the main signs of lying, and nonverbal manifestations of deception. The topic of truth remains a more complex, philosophical, and undefined paradigm in the perception of the individual.

Conclusions. Lies and truth are defined as socio-psychological categories. It is noted that modern perceptions of lies, truth, and reality transform our way of thinking, our worldview, and our analysis of life values. Truth is no longer seen as a single, eternal, unchanging, and ideal phenomenon. The search for truth and the analysis of lies make it possible to distinguish among the numerous versions of reality created by humans and beyond. The prospects for further research are defined within the socio-cognitive, age-related, and gender aspects in the study of the concepts of truth, lie, and reality.

Keywords: *post-truth, immutable reality, correspondence theory of truth, cognitive biases, disinformation, manipulation.*

Вступ. В наш бурхливий, турбулентний час змін, воєнних дій, інформаційної війни, зламу цінностей та віри, поняття «істина» та «брехня» стають ключовими парадигмами у світосприйнятті особистості. Істина – як ресурс знаходження відповідей на питання і розуміння вічних незмінних принципів і цінностей, правда – як джерело інформації, яке надає людині більше впевненості і обізнаності у змінах, що навколо нас. Ну і, нарешті, «брехня» – як інструмент керування поведінкою, думками, переживаннями, уявленнями людей у формі маніпуляцій та видозмінених реакцій, а також інструментом встановлення етико-соціальних відносин у суспільстві.

Теоретичне обґрунтування проблеми. Питання про правду і брехню супроводжує людство з моменту появи мови. Ці категорії вивчаються і досліджуються філософами, психологами, соціологами, нейробіологами впродовж тисячоліть. Вважаємо необхідним визначити погляди на ці парадигми починаючи з часів Античності і до сьогодення. Наголосимо на розгляді найдавніших вчень про істину та брехню в уявленні Античних філософів, таких як Парменід (V ст.до н.е.), який вважав, що істина є незмінною реальністю, на противагу брехні та оманливості, що сприймалася як наслідок чуттєвого світу, що вводить у певну хибність понять та уявлень. Славнозвісний Платон у своїх діалогах «Держава» та «Софіст» відокремлював істину від оманливих ідей світу. Античний філософ яскраво та емоційно охарактеризував брехню як віддалення душі від ідейного світу. Аристотель як автор Трактату «Про душу» – видатної праці перших основ сучасної психології, сформулював класичне визначення істини: «Говорити, що є, те, що є, і що немає, те, що немає – є істина, а говорити інакше – це

брехня». Це положення стало основним принципом кореспондентної теорії істини.

Переходячи в епоху Середньовіччя з її релігійним уявленням про сутність існування людини та уявленням про істину як божественну категорію, маємо наголосити, на постатях видатних філософів тієї доби, а саме Августина Блаженного і Томи Аквінського. Середньовічні вчені ввели поняття про моральний намір у брехні. Августин Блаженний вважав брехню як моральний гріх, що суперечить божій істині. А Тома Аквінський вперше заговорив про дії, тобто маніпуляції, які можуть ввести людину в оману і змінити її поведінку з певним оманливим наміром.

В Новому часі, де панував раціоналізм та скептицизм, видатними філософами, що задумувалися над поняттями істина, брехня та правда були Рене Декарт, Іммануїл Кант та Фрідріх Ніцше. Науковці заявили про зовсім новий вимір в уявленні особистості, її поведінки, дії, віри в людину тощо. Так, видатний Рене Декарт ввів слоган «Cogito, ergo sum» – істина починається з сумніву. Брехня – похибка розуму або обман чуттів. В уявленнях про ці парадигми відчувається чуттєвий та раціональний підхід. Вважаємо необхідним визначити, що сумнів, розум, уявлення, свідомість, наші відчуття – це ті індикатори, що забарвлюють і визначають істину та брехню в цей час. Іммануїл Кант повертається до поняття моральності і в своїй праці «Метафізика моралі», вважав, що навіть добра брехня руйнує моральний закон. Фрідріх Ніцше зі своїми радикальним переосмисленням, відношенням до Абсолютного бога, в якого вірили в період Середньовіччя твердо вказував, що «істина – це ілюзії, про які забули, що вони ілюзії». Вчений-революціонер стверджував,

що істина та брехня це соціальні конструкції, що залежать від сили, влади, культури, суспільного тиску, тощо. Продовжуючи бурхливі ідеї Фрідріха Ніцше можемо зазначити, що брехня та істина, правда – це ті парадигми, що народжуються і розвиваються під тиском зовнішніх обставин, суспільно-історичного розвитку, змін інновацій, економічних, політичних, навіть екологічних факторів людства.

Маємо на меті наголосити, що ХХ століття ознаменувало розквіт філософії, лінгвістики, психології, що в свою чергу вплинуло на зародження різноманітних концепцій і теорій істини, серед яких зазначимо найвідоміші:

Кореспондентську теорію – істина як відповідність фактам (Аристотель, Рассел).

2) Когерентна теорія – істина вважалася узгодженістю у системі знань (Гегель, Бредлі);

3) Прагматична теорія – істина як те, що працює (Вільгельм Джеймс, Джон Дьюї)

4) Конструктивістська теорія – істина є продуктом соціальних та мовних практик (Фуко, Рорті).

Мета статті. Теоретично та практично дослідити поняття істини, правди та брехні в уявленні та сприйнятті особистості. Виявити потребу у пошуку істини, або аналізі основних соціально-історичних форм брехні та її впливу на міркування, світогляд та переконання людини.

Узагальнюючи вище викладене, неодмінно треба наголосити на розгляді однієї з найвідоміших концепцій, а саме психоаналітичну концепцію Зігмунда Фрейда, де автор розглядав самообман як несвідомий механізм захисту. Засновник психоаналізу ввів поняття «оговорки», які є індикатором правди, що вказують істинне відношення людини. На думку Фрейда, коли людина робить описки в тексті чи промовляє певні обмовки, це саме ті підказки, відголоски з глибин несвідомого, що виринають назовні, приглушені моральністю та силою Super-ego. Саме такі обмовки є правдивими висловлюваннями, які часто людина не може висловити. Фрейд вперше заговорив про внутрішню істину в кожному, тобто наше несвідоме, яке знає більше за саму людину, наші невербальні прояви у спілкуванні. Кожній особистості слід прислухатися до підказок з глибин несвідомого, часто незрозумілого людині. Невербальні жести, обмовки, текстові описки визначають правдиве чесне відношення і дії людини. В даному контексті, влучним вважаємо навести приклад епізоду клінічного випадку практики доктора З.Фрейда. Вчений згадував, як одна його пацієнтка розповідала йому про свій щасливий шлюб, одночасно несвідомо знімаючи з пальця обручку і надягаючи її знову. Фрейд знав значення цього мимовільного жесту і не був здивований наступним сценарієм сімей-

них конфліктів, що виявився насправді зовсім нещасливим (Freud S. Introductory Lectures on Psycho-Analysis / S. Freud. – London: Hogarth Press, 1916–1917).

Вважаємо доречним зазначити не менш унікальну теорію Пола Екмана (1960-2000-і). Науковець розробляв теорію брехні і експериментально досліджував емоції та мікроразби обличчя людини, створив наукову базу для розпізнавання брехні (Ekman P. Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life. – New York: Times Books, 2003).

Необхідно наголосити на соціокультурному аспекті дослідження брехні та істини. Так, Роберт Фельдман та Бела де Пауло показали, що люди брешуть у середньому 1-2 рази на день, переважно для соціальної гармонії. Неодмінно погоджуємося з тим уявленням, що брехня дозволяє налагодити соціальні стосунки, навіть коли треба збрехати. Зробити колезі не зовсім щирий комплімент не означає ввести в оману, це можливість налагодити розмову чи підвищити настрій. Так звана біла брехня властива саме жінкам, які використовують її декілька разів на день, щоб саме поліпшити атмосферу і тон комунікації.

Продовжуючи трактування про соціальний аспект у розгляді понять брехня та істина, слід зазначити і когнітивний акцент науковців у розгляді цих питань, а саме Данієла Канемана, Амоса Тверські. Науковці досліджували когнітивні упередження (biases), що ведуть, на їх думку до помилкових суджень, що відрізняються від брехні навмисної (Kahneman & Tversky, 1974; Kahneman, 2011).

Підсумовуючи науковий погляд ХХ століття і його акцент на соціальних конструктах «брехня» та «істина» можемо зазначити, що з'являються вчення про різні форми і види брехні, актуальним стає вивчення їхніх проявів в поведінці та міміці людини, рівнів психіки, а саме свідомого не несвідомого характеру, соціально-обумовлених поведінкових проявів особистості.

Результати та дискусії. Якщо ми будемо говорити про сучасне уявлення про брехню та правду, то зараз брехня – це когнітивна та емоційна стратегія спрямована на управління та використання інформації, враженнями, соціальними стосунками. Маємо на меті зазначити адаптивну функцію брехні (для самозахисту, уникнення конфліктів). Існують поняття самообману, «білої» брехні, соціальної брехні, доброї брехні, прийнятої соціальними нормами. Обов'язково слід наголосити на результатах сучасних нейронаук, які досліджують нейронні механізми обману, а саме активність у префронтальній корі, яка відповідає за контроль і планування.

Брехня розглядається і як мовленнєвий акт (за Дж. Остіном та Дж. Серлем), де мовник свідомо порушує кооперативний принцип спілкування (Г. Грайс) ("How to Do Things with Words", 1962).

Важливим поняття в сучасному сприйнятті брехні постає поняття постправди – стану суспільства, де емоції і особисті переконання впливають на сприйняття істини, більше ніж факти. Вперше про це поняття в сучасному трактуванні заговорив Стів Тесіч (Steve Tesich) – американський драматург і есеїст – у статті "A Government of Lies" (журнал The Nation, 1992).

Доцільним вважаємо зауважити, що соціальні мережі та медіа створюють «альтернативні реальності», де гра між правдою і брехнею стає частиною інформаційної війни. І дуже складно розрізнити межі цих парадигм, не розвиваючи своє критичне мислення. В епоху цифрових технологій, актуальними стають теми дезінформації, маніпуляцій, deepfake, що розмивають межу між правдою і вигадкою. Іноді неможливо розрізнити фейкові новини наповнені, на перший погляд, правдивими, виваженими, перевіреними фактами.

Брехня в сучасному світі стає все складнішим та багатоликим явищем. Вона може бути свідомою маніпуляцією, чи навпаки неусвідомленим способом самозахисту чи соціальної адаптації. Ми неодмінно погоджуємося з уявленням про те, що брехня – це природна частина комунікації, умовна норма взаємовідносин у соціумі, інструментом збереження стосунків.

Отже, сучасні уявлення про брехню, правду і істину змінюють наш спосіб мислення, бачення світу, аналіз життєвих цінностей. Істина тепер не одне вічне, незмінне і ідеальне явище, ми намагаємося розрізнити численні версії реальності, створені людьми і не тільки. Та попри все потреба в правді, пошуку істини, відповідей на вічні питання залишається незмінною і актуальною завжди.

В даному контексті, ми можемо глибше дослідити потреби особистості у пошуку істини, або дослідженні проявів і процесів брехні. Це питання ми змогли розширити і глибше дослідити в рамках дисципліни вільного вибору «Психологія брехні» – 3-х кредитна вибіркова компонента загального циклу для здобувачів 3 і 4 курсів першого (бакалаврського) курсу а також першого (магістерського) рівня вищої освіти денної та заочної форми навчання Херсонського державного університету різних спеціальностей. Курс складається з двох модулів і включає такі теми: 1) Брехня в часі і просторі. Поняття інформації та її вплив на особистість. 2) Соціально-психологічні функції брехні, правди, істини. 3) Соціально-історична типологія брехні: типології брехунів, основні ознаки брехні. 4) Найбрехливіші сфери соціуму. 5) Особистісні чин-

ники брехні. Найвідоміші брехуни сучасності. Видатні шукачі істини. 6) Вікові особливості брехні. 7) Брехня та правда в міжособистісному спілкуванні.

В рамках п'ятої теми курсу здобувачам денної і заочної форм навчання всіх рівнів вищої освіти було запропонована дослідницька творча тема, яка мала на меті дозволити студентам вибрати для себе або видатного шукача істини або найвідомішого брехуна. Третій варіант виконання творчої роботи стосувався складання рейтингу брехунів і шукачів істини. Здобувачі мали змогу відслідковувати для себе потребу в аналізі особистостей, які були брехунами, чи навпаки шукали істину та пізнавали світ у вічних цінностях, залишаючи їх незмінними після себе.

Лекція на відповідну тему «Шукачі істини та видатні брехуни» була запропонована здобувачам, де було подано матеріал про Джордано Бруно, який вважав, що устремління до істини – єдине заняття, гідне героя. Також наша увага не омайнула видатного Августина Блаженного, в трактатах якого вперше було визначено термін шукачі істини. І звичайно, шукача істини в особі Махатма Ганді (Великої душі народу Індії). Не менш цікавою постаттю в історії цивілізації постає Блаженна Мати Тереза, яка розглядається нами як шукач істини, а здобувачі готували творчу дослідницьку тему, де її аналізували як відому брехунку і шахрайку. Рейтинг видатних брехунів відкрив король брехунів Барон Мюнхаузен і низка політиків, які вже аргументовано увійшли в цю категорію.

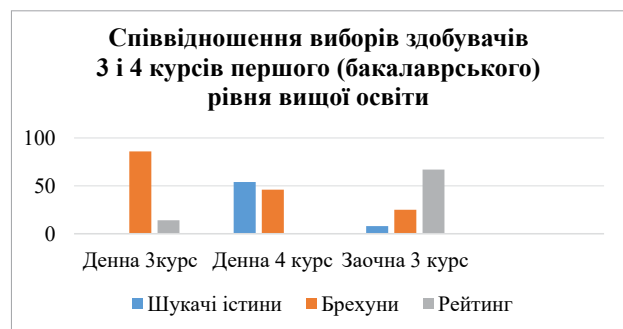
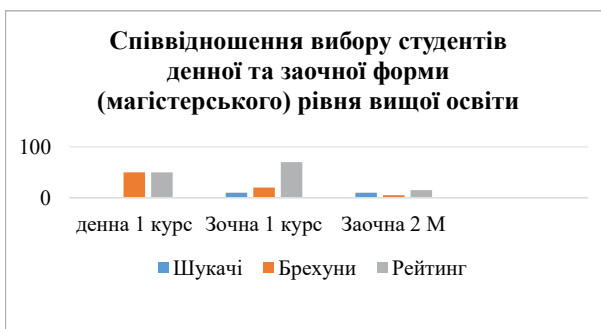
Всього у дослідженні прийняло участь 237 здобувачів денної та заочної форм навчання, 3-4 курси першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, а також магістри першого і другого (магістерського) рівня вищої освіти. Основні дані по дослідженню потреби аналізувати проблеми істини та брехні, типологію брехні і брехунів, постатів шукачів істини подані у табл. 1.

Аналізуючи дані дослідження можемо зазначити, що більший відсоток виборів серед здобувачів, і денної і заочної форми навчання, належить творчій роботі на тему саме видатних брехунів, їхньої типології, основних проявів і ознак брехливої поведінки особистості. Серед найцікавіших брехунів можна перелічити Йозеф Геббельс, Адольф Гітлера, барона Мюнхаузена, Блаженну Мати Терезу саме у постаті шахрайки і брехунки, Юлію Тимошенко, Вадима Рабінович, Дональда Трампа та інші. Серед шукачів видатними особистостями, які стали головними постатями для здобувачів були Альберт Ейнштейн, Чарльз Дарвін, Леонардо да Вінчі, Августин Блаженний, Фрідріх Ніцше. Третій варіант виконання творчої роботи містив опрацьовані здобува-

Таблиця 1

Зведена таблиця отриманих результатів дослідження серед здобувачів всіх рівнів і форм навчання

	Кількість здобувачів 3 і 4 курси і % вибору				Магістерський рівень 1, 2 курси і % вибору здобувачів			Примітки
	Денна 3 курс	Заочна 3 курс	Денна 4 курс	Примітки	Денна 1 курс	Заочна 1 курс	Заочна 2 курс	
Кількість здобувачів	26 осіб	30 осіб	67 осіб		28 осіб	56 осіб	30 осіб	Всього 237
Видатні брехуни	86 %	-	46%	Політики, фінансові шахраї.	50%	20%	75 %	Гітлер, Гербарт, Мюнхаузе, Д. Трамп
Шукачі істини	-	-	54%	-	-	10%	10%	Галілео Галілей, Леонардо Да Вінчі, Ч. Дарвін
Рейтинг брехунів і шукачів (вибір 50/50)	14%	67 %	-	-	50%	70%	15%	

чами рейтинги сучасних політиків, шоуменів, а також шукачів істини минулих століть, поєднуючи в собі основні особливості вивчення понять істина та брехня. Виходячи з викладеного можемо зробити висновок, що зараз актуальною є потреба досліджувати характерні аспекти поняття брехня, її основних проявів, типології брехунів. Для здобувачів було цікаво саме процеси маніпуляції, особистісні мотиви брехні, поведінкові та характерні прояви видатних шахраїв. Досліджувати правду та істину в цьому світі можна через дослідження саме брехні, основних аспектів цього соціально-культурного, психологічного явища. Парадигма істини в уявленні здобувачів залишається складною для сприйняття, осягнення та осмислення. На думку студентів, постаті шукачів істини наділені більше геніальними, свержильними можливостями, в той час коли брехунами є люди, навколо нас без особливої суперсили, але з певними можливостями, що дозволяють їм впливати на думки інших людей, змінювати їхнє бачення, світогляд і керувати всесвітніми процесами і кругообігом подій.

Висновки. Перспектива подальших досліджень може буде спрямована саме на вивчення вікового, гендерного аспекту в аналізі понять брехня, правда та істина. А також поглиблення в описі саме соціокогнітивного компоненту брехні як соціального явища, умовної норми сучасної комунікації. Перспективними завданнями вважаємо аналіз теми розпізнавання брехні і правди в сучасному інформаційному потоці із застосуванням нових інноваційних систем штучного інтелекту, вимірюваності і перевірки чесності інформації з різних джерел.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баришполець О. Т. Брехня в інформаційному просторі та міжособовій комунікації : монографія / Кіровоград : НАПНУ, Інститут соціальної та політичної психології, Імекс-ЛТД, 2013. 648 с.
2. Курс інформальної освіти «Критичне мислення для освітян» PROMETEUS, Київ. 2020. URL: <https://prometheus.org.ua/prometheus-free/krytychne-myslennya-dlya-osvityan/> (дата звернення: 05.11.2025).

3. Курс «Інформаційна гігієна. Як розпізнати брехню в соцмережах, в інтернеті та на телебаченні». Київ, 2020. URL: <https://prometheus.org.ua/prometheus-free/infosecurity/> (дата звернення: 06.11.2025).

4. Канеман Д., Тверські А. Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*. 1974. Vol. 185, № 4157. P. 1124–1131.

5. Канеман Д., Тверські А. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*. 1979. Vol. 47, № 2. P. 263–291.

6. Макінтайр Л. Post-Truth. Київ, 2019. 304 с.

7. Кейз Р. The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life. New York : St. Martin's Press, 2004. 256 p.

REFERENCES:

1. Baryshpolets O. T. 2013 Brekhnya v informatsiynomu prostori ta mizh osoboviy komunikatsiyi. [Lies in the information space and interpersonal communication] Nats. akad. ped. nauk Ukrayiny, Inst. sots. ta politychnoyi psykholohiyi. – National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Institute of Social and Political Psychology. Kirovohrad : Imeks-LTD, 648 s.

2. Krytychne myslennya dlya osvityan : kurs informalnoyi osvity. *PROMETEUS*. Rezhym dostupu: <https://prometheus.org.ua/prometheus-free/krytychne-myslennya-dlya-osvityan>

3. Informatsiyna hihiyna. Yak rozpoznavaty brekhnyu v sots merezhakh, v internetsi ta na telebachenni : kurs. *PROMETEUS*. Rezhym dostupu: <https://prometheus.org.ua/prometheus-free/infosecurity/>

4. Kahneman D., Tversky A. 1974. Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*. Vol. 185, № 4157. P. 1124–1131.

5. Kahneman D., Tversky A. 1979. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*. Vol. 47, № 2. P. 263–291.

6. McIntyre L. 2019. Post-Truth. Kyiv: Osnovy. 304 p.

7. Keyes R. 2004. The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life. New York : St. Martin's Press. 256 p.

Стаття надійшла до редакції: 25.09.2025

Прийнята до друку: 24.10.2025

Опублікована: 26.12.2025